

Отровните змии в България

и техните неотровни роднини

Емилия Вачева

*Догде е мъничка змията,
елате да се съберем!
С крака да ѝ строшим главата,
свободни да се назовем!*

Добри Чинтулов 1863 г.

Всъщност първичната реакция при вида на змия – независимо каква – е като преднаистина опасен враг. По-слабите духом бягат ужасени, а по-храбрите хващат камък или тояга, за да убият

„гадинката“. Тази реакция е почти инстинктивна, вероятно обусловена от опасността на змийската отрова. Разбира се, тази опасност е хипертрофирана, а реакциите към нея са прекалени. В

Разбира се, този призив на Добри Чинтулов е художествен образ – всеки ученик знае (пише го и в началото на стихотворението), че той всъщност призовава за бунт срещу „изедници османски“, които са оприличени на змия – безспорен враг в народното съзнание, достоен за убиване. Призивът е показателен не само за настроенията сред зараждащата се българска интелигенция в късното Възраждане, но и за отношението на тогавашните (а и на сегашните) българи към влечугите.

България, за радост, отровните змии рядко нападат хора, още по-рядко ухапванията са смъртоносни. И обикновено змиите са жертви на хората, а не обратното. Затова и опознаването на тези древни, инте-

ресни и твърде често полезни влечуги може би ще повлияе благотворно – както за екологичното равновесие, така и за известно облагородяване на нравите сред хората. Познатият враг е половин

приятел, а опознаването на змиите може и да ги извади от списъка на онези същества, които всемогъщите днес хора ненавиждат и изстребват.

В България са установени 18 вида змии, което нарежда страната ни на едно от челните места в Европа по брой видове. От тях шест вида са отровни, но само два са потенциално опасни за човека – пепелянката (*Vipera ammodytes*, Linnaeus, 1758) и усойницата (*Vipera berus*, Linnaeus, 1758).

Пепелянката и усойницата са представители на семейство Отровници (Viperidae) и представляват високоорганизирани змии, снабдени с отровен апарат. И двата вида имат сравнително късо тяло и опашка. Пепелянката достига до 90 см, но дължината ѝ рядко надхвърля 70 см, а усойницата е по-гребна и рядко надвишава 60 см. И за двата вида е характерна вълнообразна или зигзагообразна шарка на гърба, вертикална зеница на окото, а главата е с характерна триъгълна форма и ясно разграничена от тялото, като на върха на муцуната при пепелянката има характерно люспесто розче.

Пепелянката се среща почти в цялата страна до 1450 м н.в. Обитава предимно места със сухи и припечни склонове, карстови терени, каменисти и скалисти места, разредени открити гори и храсталаци, но често може да се наблюдава в близост до човека. У нас видът е представен с поне два подвиги – червеноопашатата пепелянка *V. a. ammodytes*, разпространена в Северо-

Вълнообразната шарка на гърба е характерна за всички отровници (Viperidae). Пепелянката (*Vipera ammodytes*) се отличава от останалите змии по люспестото розче на върха на муцуната

западна България и зеленоопашатата пепелянка *V. a. montandoni*, обитаваща останалата част на страната. По всяка вероятност по поречието на р. Струма се среща подвидът *V. a. meridionalis*, но таксономията на вида все още не е изяснена напълно.

За разлика от пепелянката, усойницата е планински вид и у нас се среща в Стара планина, Витоша, Рила, Пирин, Осогово, Западни Родопи от 800 – 1000 до 2700 м. н.в. Най-често обитава влажни високопланински поляни, обрасли с хвойна и друга ниска храстова растителност. У нас видът е представен с подвиги *V. b. bosniensis*, типичен за централната и източната част на Балканския полуостров. Обикновено гърбната страна е сивкава или кафеникава, с характерна вълнообразна шарка на гърба, която често може да бъде остроначупена или силно нахъсана във вид на напречни петна. Срещат и се съвсем черни индивиди – меланисти.

От същото семейство има още два вида змии, регистрирани у нас. Това са

Когато е притеснена, усойницата заема отбранителна позиция: тялото е навито на кълбо, а предната част е леко повдигната нагоре и в готовност змията да изстреля главата си напред, за да ухапе. Отровните змии заемат такава позиция, когато не им е дадена възможност да се оттеглят

За първи път видът котешка змия е установен у нас през 1958 г. от доц. д-р Владимир Бешков. Дълги години видът е сред най-редките у нас, намиран с единични екземпляри, вероятно заради нощната си активност, но през последните 20 години числеността на вида нараства. Това до голяма степен се дължи на по-задълбочени изследвания през последните години. Видът е включен в Червената книга на България в категория рядък вид

аспугата или каменарка *Vipera apis* (Linnaeus, 1758) и степната или остроумуцунеста отровница *V. ursinii* (Bonaparte, 1835). Аспугата се среща в Западна и Централна Европа, като достига до най-северозападната част на Балканския полуостров. В България са установени само два екземпляра от аспугата, един от района на Харманли, уловен през 1933 г., и втори с неизвестно находище. Остроумуцунестата отровница е известна от разпокъсани находища в Средна Европа, Северозточна Франция, части от Апенинския полуостров, както и на Балканите, като в Гърция и Албания се среща близкия до нея вид гръцка отровница *Vipera graecus*. У нас присъствието на остроумуцунестата отровница е спорно. Видът е известен с 4 екземпляра от две находища – от Шуменското плато и Люлин планина, но не е намирана след 1934 г. Поради липсата на данни за присъствието им у нас след 1934 година и двата вида се смятат за изчезнали от територията на страната.

Освен типичните отровни змии от семейство Viperidae, у нас има

още два вида отровни змии, представители на смокообразните Colubroidea – котешката змия *Telescopus fallax* (Fleischmann, 1831), сем. Colubridae и вдлъбнатоочелия смок *Malpolon insignitus* (Geoffroy Saint-Hilaire, 1827), представител на африканското семейство Lamprophiidae, подсемейство Psammophiinae. При тези змии отровните зъби са опистоглифни и са разположени в задната част на устата. Поради специфичното си разположение, отровното ухапване е на практика невъзможно. И двата вида у нас се срещат в южните части на страната. Котешката змия се среща в Санданско-Петричката котловина и по долината на р. Струма, както и в Източни Родопи. На дължина достига до 1 м. Има вертикална зеница на око, откъдето идва и името ѝ, приспособление към нощен начин на живот. Поради нощната си активност и ограниченото разпространение у нас, срещите ѝ с човека са рядкост. Вдлъбнатоочелият смок е сравнително едра и бързо подвижна змия, като на дължина достига до около 1,5 м. Среща се по долината на р. Струма, в Източни Родопи и Южното Черноморие. Отличава се с маслиненозелена, сиво-синкава или сиво-зелена гръбна страна на тялото и светложълтеникава или белезникава долна страна. Младите имат характерна окраска, различаваща се от тази на възрастните животни. При тях гръбната страна е сивокафеникава, с тъмни

Вдлъбнатоочел смок. Едър и красив вид змия. Леко намръщеният вид, който надлъжната вдлъбнатина на челото му придава, буди едновременно респект и възхищение. Въпреки че отровните му зъби са разположени в задната част на устата, той не се колебае да хапе и улавянето му не е препоръчително

петна отгоре и отстрани, а коремът е светъл с кафяви или оранжеви петънца, подредени в надлъжни линии, подобни петънца има и по долната страна на главата. Най-характерната особеност на вдлъбнатоочелия смок е надлъжната вдлъбнатина на челото, която му придава характерен, леко намръщен вид. За разлика от отровниците, котешката змия и вдлъбнатоочелия смок, както и останалите неотровни смоци, се отличават с тънко и издължено тяло, главата е заоблена и преминава плавно назад към тялото, а на дължина много често надвишават 1 метър. При среща с човека обикновено бързат да избягат и рядко застават в отбранителна позиция, подобно на отровниците. Независимо от окраската и наличието на различни петна, ивици и групи шарки, никоя от останалите видове змии у нас няма вълнообразна или зигзагообразна шарка на гръба.

петна отгоре и отстрани, а коремът е светъл с кафяви или оранжеви петънца, подредени в надлъжни линии, подобни петънца има и по долната страна на главата. Най-характерната особеност на вдлъбнатоочелия смок е надлъжната вдлъбнатина на челото, която му придава характерен, леко намръщен вид.

За разлика от отровниците, котешката змия и вдлъбнатоочелия смок, както и останалите неотровни смоци, се отличават с тънко и издължено тяло, главата е заоблена и преминава плавно назад към тялото, а на дължина много често надвишават 1 метър. При среща с човека обикновено бързат да избягат и рядко застават в отбранителна позиция, подобно на отровниците. Независимо от окраската и наличието на различни петна, ивици и групи шарки, никоя от останалите видове змии у нас няма вълнообразна или зигзагообразна шарка на гръба.

Емилия Вачева е херпетолог от Националния природонаучен музей на БАН. Завършила е Биологическия факултет на СУ през 2014, магистърска специалност „Зоология на гръбначни животни“. Към момента прави докторантура в НПМ – БАН, свързана с екология на видове гушери от три семейства (*Lacertidae*, *Scincidae*, *Anguidae*). Занимава се с изследване и опазване на влечуги и земноводни у нас. Участва като доброволец към различни природозащитни организации.

Важно е да знаем, че змиите, както всички останали животни, нападат и хапят когато са изправени пред опасност. Те използват отровата си основно, за да уловят плячката си, а инжектирана в тялото на жертвата, тя подпомага храносмилането. Използването на отровата като защитно средство срещу едри животни и човека е допълнителна функция и за животното е разход на ценен ресурс. Предвид сложния белтъчен състав на отровата, тя се синтезира от храната и е ценна субстанция за змията, затова нейното използване за самозащита става в краен случай. При среща с човека, змията първо прави

опит за оттегляне. Ако няма възможност да избяга, тогава застава в отбранителна позиция и често съска силно, с което предупреждава, че е опасна. Ако и това не помогне, едва тогава напада. Не всички ухапвания обаче са отровни, много често змията хапе без да инжектира отрова (т.н. сухи ухапвания).

Най-често изложени на ухапвания са хора, които работят на открито, както и туристи и планинари. Те стават най-често по крайниците, докато по други части на тялото (торс, глава) са редки. Носенето на високи обувки и дълги панталони, както и избягването на пипане с ръце и ровенето на места, които са потенциални убежища на отровните змии, например храсти, пог камъни и др., значително би намалило вероятността от ухапване. При сягане за почивка, раздвижването с пръчка или с крак на растителността около мястото на сягане също би прогонило наличните змии. При среща със змии, улавянето е крайно нежелателно. При доказано ухапване от отровна змия, веднага трябва да се потърси лекарска помощ. Пострадалият трябва да запази самообладание, при възможност е добре да не се движи, а движенията, когато са наложителни, да бъдат бавни и спокойни. Приемането на течности, особено в първите часове, както и поставянето на студен компрес, облекчават симптомите. Ако ухапаният има гривни, прстени или други бижута е добре те да бъдат свалени. Всякакви намеси като изсмукване на отровата с уста, разрязване на мястото на ухапване, са противопоказни и могат да доведат до допълнителни усложнения. При изсмукването на отровата с уста, тя може да попадне лесно в други части на тялото през ранички в устата, но изсмукването на отровата може да стане със специален

екстрактор или помпа. Пристягането на ухапаното място с турникет също може да доведе до нежелан отрицателен ефект, ако не е поставен правилно. Затова и най-важното действие си остава бързото транспортиране на ухапания към лечебно заведение, по-възможност в най-голямото населено място в близост до инцидента. Въпреки потенциалния риск от ухапване обаче, те у нас не са чести, а в последните десетилетия няма регистрирани смъртни случаи.

Повечето видове змии, които се срещат у нас са неотровни и неопасни за човека и с изключение на змията червейница (*Xerophlops vermicularis* (Merrem, 1820), Typhlopidae) и турската боа (*Eryx jaculus* (Linnaeus, 1758), Boidae), спадат към надсемейство Смокообразни (Colubroidea). Някои от видовете смоци, които се срещат у нас, са с широко разпространение, като навлизат в селища и големи градове и могат да бъдат забелязани и в парковете. Такива са например смокът мишкар *Zamenis longissimus* (Laurenti, 1768) и двата вида водни змии, обикновената *Natrix natrix* (Linnaeus, 1758) и сивата водна змия *N. tessellata* (Laurenti, 1768). Независимо от вида си, всички те се отличават от отровниците по отсъствието на характерната шарка на гърба, както и при по-голяма дължина на тялото. Неотровните змии също хаят само в случаите, когато не могат да избягат или при тяхното улавяне. Ухапването от тях оба-

че рядко предизвиква каквато и да било реакция.

Непознаването и невъзможността за правилното определяне на видовете змии, наред с вкорененият страх и неприязън към тях, води до тяхното избиване. Дори видовете безкраки гущери (семейство Anguidae), често биват набеждавани за змии и стават неволни жертви на човешкото невежество.

Колхидският слепок *Anguis colchica* (Nordmann, 1840) е един от трите вида безкраки гущери, които се срещат у нас. Поради липсата на крайници много хора набеждават слепоките за змии и ги убиват. А всъщност те лесно се различават от змиите по редица белези, например наличието на клепачи на очите и добре видим ушен отвор, каквито при змиите изобщо липсват, слабо разклонен език, разлика в пропорциите на тялото – по-късо тяло и дълга опашка,

Слепокът е чест гост в парковете и дворовете, но неговото присъствие може само да ни радва. Слепокът се храни с различни безгръбначни животни, като насекоми и червеи, а сред любимата му храна са голите и черупчести охлюви, които са неприятни за всеки градинар

Поради приликите си със змиите, безкраките гущери често стават неволна жертва на човешкия страх и невежество. Те се отличават от змиите по редица белези, характерни за останалите гущери, като например наличие на клепачи и външни ушни отвори, по-дълга опашка, надхвърляща дължината на тялото и др.

често почти два пъти по-дълга от тялото, което е характерно и за останалите видове гущери. Слепоците имат и характерна окраска, а много често при мъжките индивиди се наблюдават и сини петънца по гърба. Въпреки приликата си със змии, слепоците са безобидни гущери, които рядко хапят. При улавяне слепокът често вкоравява тялото си, а при опасност „чупи“ опашката си, откъдето идва и народното му име – крехар.

Жълтокоремникът или змиегущер *Pseudopus apodus* (Pallas, 1775) е изключително хрисимо животно и е най-едрият европейски гущер, който достига до 1,4 м дължина. Независимо от завидната си дължина и драконски вид, този безобиден гущер не хапе, а при среща с чове-

ка застава неподвижно. При улавяне втвърдява тялото си, което дава основание народа да го нарича корабец. У нас жълтокоремникът се среща в южните части на страната – Югоизточна България, по Северното Черноморие, както и в изолирани находища в Санданско-Петричката котловина и по долината на р. Русенски Лом.

Липсата на крайници, високата специализация и потайният начин на живот на змиите будят интерес у човека от векове и неизменно присъстват в човеш-

кия фолклор и митология. Независимо от нашето отношение към тях, те са неизменна и значима част от екосистемите, и тяхното присъствие е необходимо за правилното им функциониране. Змиите са хищници, които се хранят с различни дребни гръбначни животни, а от груга страна, самите те са част от хранителната верига, присъствайки в диетата на други хищници, в това число на толкова обичаните от хората църкели. Безцелното им унищожаване и избиване би нарушило крехкото екологично равновесие, а освен всичко змиите са защитени от Закона за биологичното разнообразие и тяхното взимане от природата, нараняване или убиване подлежат на санкции. ■